

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ НА ПЕРІОД ДО 2030 РОКУ

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF STRATEGIC SUPPORT OF FOOD SECURITY IN THE IMPLEMENTATION SYSTEM OBJECTIVES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE UNTIL 2030

У статті досліджено проблеми продовольчого забезпечення та перспективи продовольчої безпеки України відповідно до Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна». Розроблено систему стратегічних цілей гарантування продовольчої безпеки відповідно до ЦСР № 2, що містяться в Національній доповіді. Наведено основні напрями модернізації та реформування управління аграрним сектором України на основі успішного європейського досвіду. Показано, що основою національної продовольчої безпеки мають бути механізми розвитку фермерських господарств. Запропоновано використання інструментів державної підтримки товаровиробників, розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку, екологічних заходів, що підвищать ефективність аграрного виробництва. Представлено напрями вдосконалення механізму ціноутворення в аграрному секторі, а також посилення інтеграції українського сільського господарства в міжнародний ринок.

Ключові слова: продовольча безпека, цілі сталого розвитку, стратегія продовольчої безпеки.

В статье исследованы проблемы продовольственного обеспечения и перспективы

продовольственной безопасности в соответствии с Национальным докладом «Цели устойчивого развития: Украина». Разработана система стратегических целей гарантирования продовольственной безопасности в соответствии с ЦСР № 2, которые содержатся в Национальном докладе. Приведены основные направления модернизации и реформирования управления аграрным сектором Украины на основе успешного европейского опыта. Показано, что основой национальной продовольственной безопасности должны быть механизмы развития фермерских хозяйств. Предложено использование инструментов государственной поддержки товаропроизводителей, развития инфраструктуры агропродовольственного рынка, экологических мероприятий, что повысит эффективность аграрного производства. Представлены направления совершенствования механизма ценообразования в аграрном секторе, а также усиления интеграции украинского сельского хозяйства в международный рынок.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, цели устойчивого развития, стратегия продовольственной безопасности.

УДК 658. 33

DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.70-5>

Мостова А.Д.

д.е.н., доцент кафедри міжнародного маркетингу
Університет імені Альфреда Нобеля

Mostova Anastasiia

Alfred Nobel University

The article examines the problems and the prospects of Ukrainian food security in the context of globalization and European integration. The key strategic objectives, indicators and their targets in accordance with the National Report “Sustainable Development Goals: Ukraine”, as well as recommendations for improving food security are considered. A system of strategic goals for ensuring food security in accordance with SDG № 2, contained in the National Report, has been developed. The main tasks of sustainable development goals in food security improving include increasing the availability of foods, the productivity of agriculture, the use of innovative technologies in Ukrainian agrarian sector, the creation of sustainable food production systems, food price volatility reduction. It is shown that the basis of national food security should be the mechanisms of farm development. A study of regulatory and legal support, the state and prospects of state support for family farms defined as an effective tool to stimulate the development of rural areas in Ukraine. The directions of support of farms, in particular, stimulation of them to reception of the legal status of taxpayers that will give them the right to participate in projects of the state support of small agricultural producers are offered. In the context of Ukraine’s integration into the European economy, the need to use the potential of personal farms and further development of family farms is justified. The main directions of modernization and reform of the agricultural sector of Ukraine on the basis of successful European experience and interstate coordination within the framework of common European standards are given. It is proposed to use effective tools of state financial support for producers, development of agri-food market infrastructure, environmental measures, which will increase the efficiency of agricultural production. The directions to improve the mechanism of pricing, structural disproportions in the agrarian sector, and strengthening of integration of the Ukrainian agriculture in the international market are presented.

Key words: food security, goals of sustainable development, food security strategy.

Постановка проблеми. Продовольча проблема набула глобального масштабу з останніх десятиліть ХХ ст. на фоні поглиблення нерівномірності виробництва та споживання продовольства у світі. Найчастіше проблеми з продовольством стосуються держав, у яких недостатньо розвинуте сільськогосподарське виробництво, та держав із відсутньою чіткою та обґрунтованою стратегією гарантування продовольчої безпеки [12]. Продовольча проблема є глобальною, тому що її вирішення потребує не лише зусиль окремих держав, але й міждержавного співробітництва, оскільки з нею органічно пов’язані інші глобальні проблеми,

такі як демографічна, екологічна, енергетична [3], тому Україна як держава з великим аграрним потенціалом відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки у світі.

Національна продовольча безпека в сучасних умовах повинна ґрунтуватись на засадах глобалізації та європейської інтеграції, враховувати досвід інших держав у вирішенні продовольчої проблеми. Згідно з прогнозом розвитку сільського господарства світу на 2019–2028 роки, виконаним спільно FAO та Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), що об’єднує економічно розвинуті країни світу, темпи зростання

населення уповільняться, а споживання продуктів на душу населення стабілізується. При цьому врожайність і валовий збір сільгоспкультур збільшуватимуться. Все це приведе до зниження реальних цін на більшість видів сільгосппродукції в наступне десятиліття. Однак ця тенденція не гарантує стабілізації цін на продукти харчування для споживачів, особливо в умовах посилення інфляції. В Україні зростання цін на продовольство склало 7,8% за останній рік, а у серпні 2021 року індекс споживчих цін на продукти харчування склав 270,07% відносно грудня 2010 року [5]. Це означає, що населення змушено витратити на їжу значно більшу частину доходу.

За прогнозом FAO та ОЕСР, на міжнародних ринках пшениця подешевшає з \$240 до \$193 за тонну у 2028 році (в цінах 2018 року); номінальна ціна очікується на рівні \$237 за тонну. На 0,3–0,4% щорічно дешевшатимуть кукурудза та інші злакові (крім пшениці) а також масло і сир, на чверть відсотка – олійні (крім сої), на 0,63% – цукор. Зокрема, кукурудза подорожає до \$186 за тонну, що в цінах 2018 року буде означати здешевлення зі \$160 до \$150 за тонну за 10 років, а номінальні ціни на готовий до споживання цукор очікуються на рівні \$438 за тонну [2].

Підвищення цін на продовольство для населення зумовлено такими причинами, як зростання попиту на глобальному рівні в результаті зростання рівня життя, збільшення цін на енергоносії та матеріально-технічні ресурси для виробництва сільськогосподарської продукції і продовольства. Серед названих причин для України найбільш актуальним є зростання цін на енергоносії, оскільки енергоємність національної економіки є однією з найвищих у світі. Цей фактор приводить до підвищення цін на продукти харчування, оскільки зростають витрати на добрива, транспортування та зберігання сільськогосподарської продукції.

Глобальна продовольча стратегія спрямована на вирішення не лише проблеми голоду і недоїдання, доступу до продовольства та його постачання, але й взаємопов'язаних проблем зростання вартості енергоносіїв, підвищення урожайності сільськогосподарських культур, зміни клімату, нестачі інвестицій, економічного зростання [17]. Продовольча політика має ґрунтуватись на досягненні Цілей сталого розвитку, визначених на глобальному рівні для протистояння сучасним викликам та загрозам продовольчій безпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення державної продовольчої безпеки висвітлені у фундаментальних дослідженнях вітчизняних науковців, зокрема В.П. Гмирі, Р.І. Тринька, Я.А. Жаліла, О.І. Гойчук, В.Д. Малигіної. Стратегія продовольчої безпеки та її реалізація у країнах ЄС розкрита у працях зарубіжних авторів, таких як Е.С. Stephens, А.Д. Jones,

D. Parsons, J.L. Candel, G.E. Breeman, S.J. Stiller, J.A.M. Termeer, M. Keane, D. O'Connor, S. Quiroga, C. Suárez, Z. Fernández-Haddad, G. Philippidis, E. Kiryluk-Dryjska, A. Baer-Nawrocka, J.-C. Bureau, J. Swinnen. Однак наукові дослідження продовольчої безпеки держави в сучасних умовах глобалізації сьогодні присвячені скоріше посиленню ролі України у світовій продовольчій безпеці, самозабезпеченості та продовольчій незалежності. При цьому засади стратегічного забезпечення продовольчої безпеки у системі здійснення Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року у наукових працях розкриті недостатньо.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у формуванні концептуальних засад стратегічного забезпечення продовольчої безпеки в умовах досягнення цілей сталого розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з Національною доповіддю «Цілі сталого розвитку: Україна», прийнятою 15 вересня 2017 року Урядом України, встановлено стратегічні завдання забезпечення продовольчої безпеки України [1]. У табл. 1 представлено завдання, індикатори, якими вимірюється виконання визначених завдань, та їх цільові значення.

Аграрний сектор є стратегічною ланкою національної економіки України, головним чинником соціально-економічного розвитку, створюючи 14% валової доданої вартості та понад 40% експорту країни. Майже 90% потреб у продовольстві населення (у межах своєї купівельної спроможності) задовольняє за рахунок продукції вітчизняного виробництва. Сільськогосподарська продукція експортується більш ніж у 200 країн світу. На світових ринках за обсягами експорту зернових культур Україна у 2021 році посідає 2 місце, пшениці – 5 місце, кукурудзи – 4 місце, ячменю – 2 місце [18].

Мінекономіки 1 липня 2020 року підписало Меморандум про узгодження позицій з учасниками зернового ринку України на новий маркетинговий рік. За результатами підписання Додатка до зернового меморандуму про граничний обсяг експорту у 2020/2021 маркетинговому році Україна експортує 17,5 млн. тонн пшениці та 1 тис. тонн жита. За даними Держстату, в Україні у 2020 році було зібрано 65,4 млн. тонн зернових та зернобобових із площі 15,3 млн. га (у 2019 році – 75,1 млн. тонн, у 2018 році – 70,1 млн. тонн). Україна є одним із найбільших у світі експортерів зерна. З початку 2020/2021 маркетингового року (почався 1 липня) по 18 січня 2021 року Україна експортувала близько 27,57 млн. тонн зернових та зернобобових культур, що на 6,3 млн. тонн менше, ніж за аналогічний період минулого маркетингового року. У тому числі, експортовано 12,75 млн. тонн пшениці; 3,89 млн. тонн ячменю; 10,52 млн. тонн кукурудзи та 81,2 тис. тонн пшеничного борошна [18].

**Стратегічні завдання, індикатори та їх цільові значення
відповідно до Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна»**

Завдання цілей сталого розвитку	Індикатори досягнення завдання	Цільові значення індикаторів			
		2015 рік	2020 рік	2025 рік	2030 рік
Завдання 2.1. Забезпечити доступність збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для всіх верств населення	Індикатор 2.1.1. Споживання м'яса в розрахунку на одну особу, кг/рік	51	61	71	80
	Індикатор 2.1.2. Споживання молока в розрахунку на одну особу, кг/рік	210	270	320	380
	Індикатор 2.1.3. Споживання фруктів у розрахунку на одну особу, кг/рік	51	65	78	90
Завдання 2.2. Підвищити вдвічі продуктивність сільського господарства, насамперед за рахунок використання інноваційних технологій	Індикатор 2.2.1. Продуктивність праці в сільському господарстві, тис. доларів США на одного зайнятого	8,7	10,0	12,5	15,0
	Індикатор 2.2.2. Індекс сільськогосподарської продукції, %	95,2	102,0	102,0	102,0
Завдання 2.3. Забезпечити створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово підвищують якість земель та ґрунтів, насамперед за рахунок використання інноваційних технологій	Індикатор 2.3.1. Індекс виробництва харчових продуктів, %	87,2	103,0	103,0	103,0
	Індикатор 2.3.2. Частка продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини в експорті груп 1–24 УКТЗЕД, %	38,3	51,0	57,0	65,0
	Індикатор 2.3.3. Частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь України, %	1,0	1,1	1,3	1,7
Завдання 2.4. Знизити волатильність цін на продукти харчування	Індикатор 2.4.1. Індекс споживчих цін на продукти харчування (середньорічний), %	144,4	105,0	105,0	105,0

Джерело: складено автором за даними джерела [1]

Подальша інтеграція у світовий економічний простір, посилення процесів глобалізації та лібералізації торгівлі потребує вдосконалення засад стратегічного забезпечення продовольчої безпеки в системі реалізації Цілей сталого розвитку України в умовах розвитку аграрного сектору та реалізації аграрної політики.

Серед головних проблем розвитку аграрного сектору економіки у контексті посилення загроз продовольчій безпеці слід назвати такі:

- скорочення чисельності населення сільських територій та зайнятого в аграрному виробництві (частка сільського населення України скоротилась на 12,5% (1,8 млн. осіб) з 2010 року до 2020 року; число зайнятих у аграрному секторі за цей же період скоротилось на 12,7% (394,4 тис. осіб));

- низький рівень продуктивності праці через високий рівень зносу виробничих фондів, використання застарілих технологій, слабо розвинуту інфраструктуру сільських територій (у 2020 році продуктивність праці у аграрних підприємствах склала 857,2 тис. грн. у розрахунку на одного працівника (92,3% до 2019 року), або близько 31 тис. доларів США, тоді як у Польщі цей показник становить близько 50 тис. доларів США; рівень зносу основних засобів у сільському господарстві у 2020 році склав близько 40%);

- невідповідність української аграрної продукції на міжнародних ринках через незавершеність процесів адаптації до європейських вимог щодо якості та безпечності харчових продуктів, внаслідок чого частка експорту продовольчої продукції менше за частку експорту сільгоспсировини;

- недосконалість законодавства щодо дотримання сільськогосподарськими товаровиробниками агроекологічних вимог;

- недостатня інформованість більшості аграрних виробників про кон'юнктуру ринків та умови ведення бізнесу в галузі;

- незавершеність земельної реформи.

Низка суттєвих загроз продовольчій безпеці полягає у відсутності збалансованості харчового раціону українців, високій частці витрат на харчування [4]. Згідно з цілями сталого розвитку, забезпечення доступності збалансованого харчування населенню України, насамперед його найбіднішим верствам, має стати пріоритетом державної аграрної політики на найближчі 15 років [1].

До 2030 року споживання населенням України основних видів продовольства (м'яса, молока, фруктів), яке є недостатнім, має бути доведено до науково обґрунтованого рівня за рахунок підвищення ефективності аграрного сектору та раціонального використання природно-ресурсного

потенціалу. Плануються підвищення продуктивності праці в аграрному секторі (до 15 тис. дол. США на одного зайнятого у секторі), стабільне зростання виробництва валової продукції сільського господарства, яка до 2030 року має збільшитись на понад третину. Приріст аграрного виробництва очікується за умови дотримання екологічних норм та міжнародних стандартів якості продовольства. Згідно з цілями сталого розвитку, очікується збільшення майже на 300 тис. га площ сільськогосподарських угідь під виробництво органічної продукції. Нарощування обсягів аграрного виробництва дасть змогу не тільки збільшити експорт української сільськогосподарської продукції на світових ринках, але й перш за все стимулювати розвиток вітчизняної харчової промисловості (забезпечити приріст не менше 3% щороку). За рахунок цього очікується оптимізація структури вітчизняного аграрного експорту, оскільки до 2030 року планується скорочення експорту сільськогосподарської сировини та його заміщення експортом продукції переробки сільськогосподарської сировини та продуктів харчування майже на 20 відсоткових пунктів [1]. Гарантування продовольчої безпеки залежить від рівня розвитку національної економіки та рівня доходів населення за рахунок вжиття комплексу макроекономічних заходів.

Враховуючи викладене вище, на рис. 1 представили систему стратегічних цілей забезпечення продовольчої безпеки держави у контексті ЦСР № 2 Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна».

Відповідно до ЦСР № 2, основою національної продовольчої безпеки мають бути, зокрема, механізми розвитку фермерських господарств. Сімейні ферми більш повно реалізують потенціал аграрного сектору порівняно з іншими аграрними підприємствами, забезпечуючи не тільки виробництво сільськогосподарської продукції, але й суспільні блага, такі як збереження екосистем, використання природо-ресурсного потенціалу. Сімейні ферми стимулюють розвиток сільських територій, інфраструктури, економіки регіону, забезпечуючи продовольчу безпеку і незалежність за рахунок продовольчого самозабезпечення.

Державна підтримка сімейних ферм є ефективним інструментом стимулювання розвитку сільських територій в Україні. Для підтримки діяльності фермерських господарств прийнято низку нормативно-правових актів. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб – членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 22 травня 2019 року № 565 передбачена ст. 131 Закону України «Про

державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року № 1877-IV. Постанова набрала чинності 1 січня 2020 року [13]. Саме з цієї дати має запрацювати так званий механізм фінансової підтримки.

Право на отримання доплати мають члени або голова сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи за умови, що таке господарство створено відповідно до ст. 81 Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року № 973-IV; зареєстровано платником єдиного податку 4-ї групи відповідно до гл. 1 розд. XIV Податкового кодексу України; має особливі умови.

Отже, одержувачами фінансової допомоги можуть бути члени не будь-якого сімейного фермерського господарства, а тільки того, яке відповідає критеріям реєстрації платником єдиного податку, в тому числі за площею сільськогосподарських угідь.

Фінансова допомога не надається членам (голови) сімейного фермерського господарства, що підлягають страхуванню на інших підставах або які звільняються від сплати єдиного соціального внеску відповідно до ч. 4 ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 року № 2464-VI і не беруть добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. На підтримку фермерських господарств у 2020 році виділено 380 млн. грн. бюджетних коштів [19].

У сфері підтримки фермерських господарств в умовах інтеграції України у європейську економіку особливо важливо створення системи використання потенціалу особистих селянських господарств та подальшого розвитку сімейних фермерських господарств. Для цього необхідно вжити таких заходів:

- застосовувати пільгову систему соціального страхування членів сімейних фермерських господарств, для якої створено сьогодні правову базу;
- здійснювати групування товаровиробників (включаючи особисті селянські господарства) на малі, середні та великі згідно з європейським критерієм величини стандартного випуску продукції (standard output);
- використовувати механізми державної підтримки сімейних фермерських господарств та особистих селянських господарств.

Забезпечення національної продовольчої безпеки у контексті ЦСР № 2 потребує вжиття системи заходів організаційно-фінансової підтримки розвитку сімейних ферм.

У світі провідна роль у аграрному виробництві належить саме сімейним фермам. Згідно з даними FAO, до сімейних господарств належать 88% суб'єктів господарювання у сільському госпо-

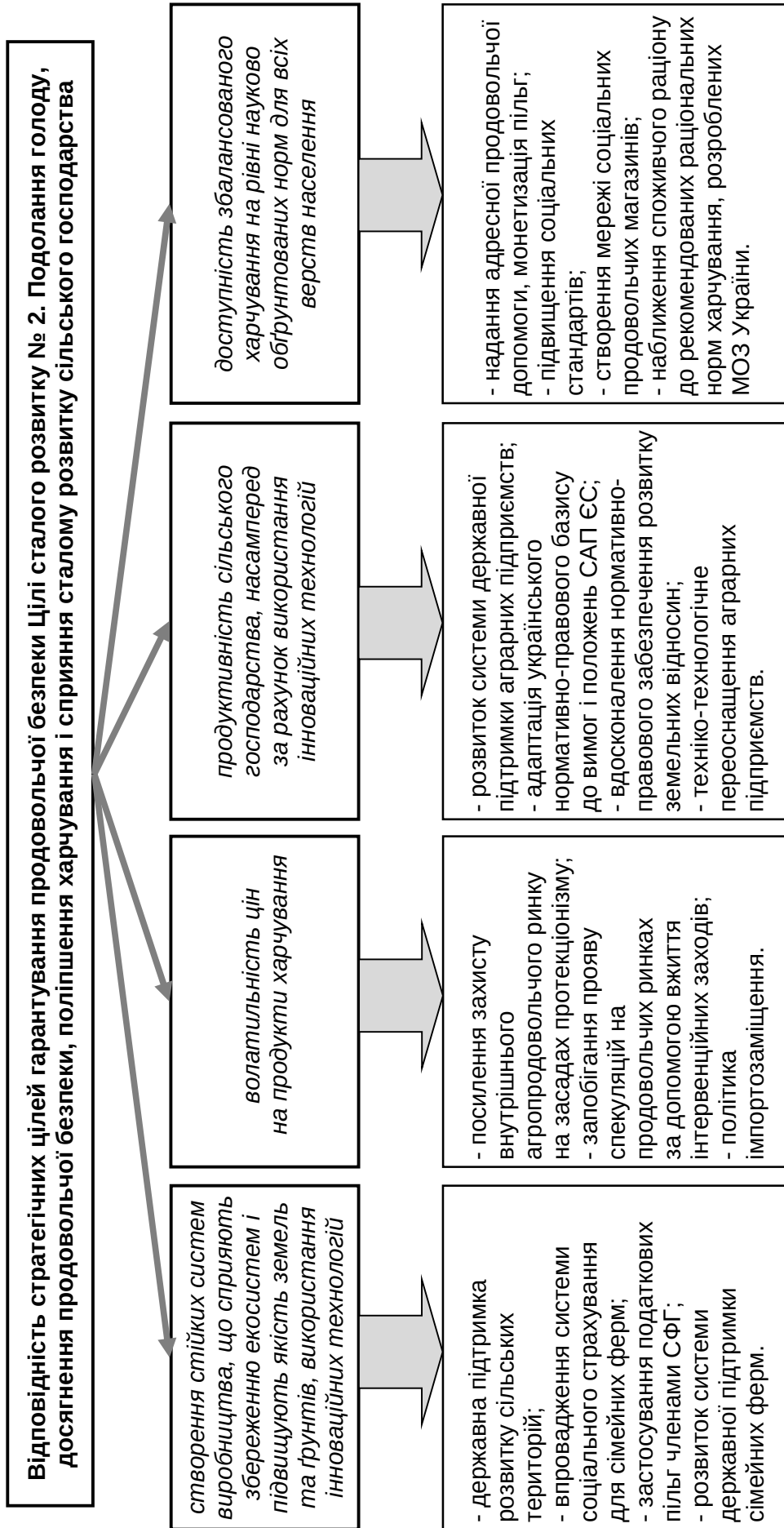


Рис. 1. Система стратегічних цілей гарантування продовольчої безпеки відповідно до «Цілі 2. Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства» Національної доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна»

Джерело: розроблено автором з урахуванням джерела [1]

дарстві у світі, які забезпечують робочими місцями близько 40% населення (від 2% у Західній Європі до майже 80% у західній Африці), а також є провідними постачальниками продовольства на світових аграрних ринках [15].

В Україні за кількістю суб'єктів господарювання в аграрному секторі переважають господарства населення, більшість яких складають особисті селянські господарства. На 1 листопада 2020 року налічувалося 47,5 тис. сільськогосподарських підприємств, що на 1,68 тис. одиниць менше, ніж у 2019 році. За показниками економічної діяльності господарства населення (сімейні господарства) програють сільськогосподарським підприємствам через нижчі можливості використання ефектів масштабу. Частка фермерських господарств у виробництві валової сільськогосподарської продукції у 2020 році склала 10,7%, а господарств населення – 35,3%.

Аграрна політика в багатьох країнах світу, зокрема Спільна аграрна політика ЄС, спрямована на підтримку діяльності малих (сімейних) господарств [10; 15]. В Україні державна підтримка сімейних ферм не набула пріоритетного статусу. Навіть за умов розширення землекористування господарства населення, на відміну від сільськогосподарських підприємств, не отримували фінансової та організаційної підтримки. Як свідчать статистичні дані, частка валового випуску продукції господарствами населення протягом 2000–2020 років скоротилась (у 2020 році вона складала 35,3%, у 2010 році – 50,0%, у 2000 році – 61,8%), що свідчить про спад і зниження внутрішнього потенціалу їх розвитку [5]. Спостерігається сповільнення процесу комерціалізації домогосподарств, які могли би трансформуватися у фермерські господарства. Незважаючи на надання сімейним фермам правового статусу особистих селянських господарств у 2003 році, у сільському господарстві України ці суб'єкти господарювання залишилися осторонь державної системи підтримки аграріїв. Недосконаліми є трудовий статус членів особистих селянських господарств (самозайняті без реєстрації) та соціальне страхування (добровільне зі щомісячною сплатою ЄСВ у розмірі 22% від мінімальної заробітної плати). Особистим селянським господарствам практично не доступні заходи державного субсидування.

Відсутність стратегічних заходів підтримки сімейних господарств приведе до зниження темпів розвитку аграрного сектору, посилення диспропорцій галузевої і товарної структур, знищення тієї важливої ланки сільськогосподарського виробництва, яка дає змогу підтримувати достатній рівень продовольчого самозабезпечення держави навіть у кризових умовах. Ця загроза продовольчій безпеці має бути врахована під час обґрунтування

створення умов для розвитку малих (сімейних, фермерських) господарств. Стратегічні напрями підтримки розвитку малих господарств визначені такими документами:

- стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року № 806-р);

- єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки (підтримана Національною радою реформ 9 листопада 2015 року);

- рекомендації комітетських слухань Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин на тему «Трансформація агропромислового комплексу України. Стимулювання розвитку сімейних фермерських господарств та їх оподаткування» (12 жовтня 2016 року).

У цьому напрямі вжито таких заходів, як підготовка проєкту нової редакції Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» окремого розділу «Особливості підтримки малих сільськогосподарських виробників», підготовка законопроєкту «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств», схвалення Урядом Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки.

Задля державної підтримки розвитку фермерських господарств у Законі України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» закладено 175 млн. грн. державної підтримки для використання у 2021 році за програмою «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств». Фінансова підтримка надається одержувачам за окремими напрямками (табл. 2).

Ефективність зазначених напрямів підтримки сьогодні оцінювати передчасно. Однак передбачається, що за рахунок заходів Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки підвищиться рівень енергооснащеності фермерів, збільшаться обсяги виробництва органічної та тваринницької продукції. Проте обґрунтованих стратегічних заходів недостатньо для вирішення системних проблем, пов'язаних з розвитком в Україні сімейних ферм. Зазначені заходи спрямовані на підтримку фермерських господарств – юридичних осіб чи фізичних осіб-підприємців, але не мотивують селянські господарства до отримання статусу підприємства. В Україні зареєстровано незначну кількість фермерських господарств порівняно з кількістю сільських домогосподарств, багато з яких за світовими критеріями обсягів виробництва, площ угідь тощо можуть бути віднесені до фермерських

Напрями державної підтримки фермерських господарств у 2021 році

Напрями підтримки	Обсяги підтримки
Часткова компенсація витрат, пов'язаних з наданими сільськогосподарськими дорадчими послугами.	У розмірі 90 відсотків вартості, але не більше 10 000 гривень.
Фінансова підтримка новостворених фермерських господарств для отримання сільськогосподарських дорадчих послуг.	Надається один раз у розмірі, що не перевищує 36 000 гривень.
Спеціальна бюджетна дотація за утримання корів усіх напрямів продуктивності	У розмірі 5 000 гривень на 1 голову, але не більше 250 000 гривень на одне фермерське господарство.
Бюджетна субсидія на одиницю оброблюваних угідь (1 гектар) новоствореним фермерським господарствам.	У розмірі 5 000 гривень на 1 гектар, але не більше 100 000 гривень на одне фермерське господарство.

Джерело: складено автором за даними джерела <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/pidtrimka-fermerstva>.

господарств. Ці суб'єкти господарювання перебувають у неформальному секторі економіки й поза межами стимулюючих заходів аграрної політики. Крім цього, чітко не визначено критерії малих виробників сільськогосподарської продукції під час надання державного фінансування, що дає змогу маніпулювати ним в ході розподілу коштів підтримки. Нарешті, підтримка передбачена на чіткі та обмежені цілі стимулювання виробництва певної продукції чи компенсації певних витрат, що не дає змогу використовувати її для інноваційного розвитку малих господарств.

В Україні сімейні ферми в аграрному секторі представлені переважно особистими селянськими господарствами. Основним стратегічним напрямом підтримки їх розвитку у досягненні продовольчої безпеки держави має бути стимулювання цих господарств до виходу з неформального сектору економіки та отримання правового статусу платників податків, що дасть їм право брати участь у проектах державної підтримки малих виробників аграрної продукції. Це передбачає реєстрацію селянських господарств як отримувачів бюджетних коштів, подання ними звітності, сплату податків тощо. Слід спростити порядок формалізації діяльності особистих селянських господарств, зокрема набуття ними статусу сімейних фермерських господарств та умови отримання державної підтримки. Сьогодні надмірна зарегульованість цих процедур не дає змогу залучити селянські господарства до участі в проектах державної підтримки.

Згідно з розділом «Державна підтримка виробників окремих видів сільськогосподарської продукції» Закону України «Про державну підтримку сільського господарства», з грудня 2016 року надаються бюджетні дотації товаровиробникам у сферах діяльності, характерних для малих (сімейних) господарств. Це, зокрема, вирощування овочевих і баштанних культур, картоплі, винограду, зернових і кісточкових фруктів, ягід та горіхів; розведення великої рогатої худоби, вівець, свиней,

свійської птиці. Однак сімейним фермам не передбачено пріоритетного доступу до названої дотації. Реалізація цього механізму підтримки здійснюється шляхом подання отримувачами дотації до контролюючого органу за місцем обліку як платника податку на додану вартість заяви за встановленою формою та щомісячного подання додатку до податкової декларації. Це не сприяє особистим селянським господарствам до набуття статусу сімейного фермерського господарства, але стимулює виробництво названих видів аграрної продукції крупними аграрними підприємствами.

Асоціація фермерів та приватних землевласників України пропонувала до 2021 року створити мінімум 250 тис. фермерських, сімейних фермерських господарств. Переваги від стимулювання зростання числа фермерських господарств полягають у тому, що вони мають вищі темпи зростання обсягів виробництва та здатні стабілізувати його галузеву й товарну структуру. Легалізація зайнятості селян дасть змогу підвищити привабливість сільських територій для залучення трудових ресурсів, зміцнити економічну базу розвитку сільських громад. Застосування засобів державної підтримки особистих селянських господарств полягає у реалізації проектів підтримки, орієнтованих на участь у них товарно-орієнтованих особистих селянських господарств. Водночас варто скористатися досвідом країн – членів ЄС.

У країнах ЄС проекти підтримки малих (сімейних) господарств реалізуються в межах пріоритетів Спільної аграрної політики: «підвищення конкурентоспроможності та життєздатності всіх видів господарювання» і «сприяння соціальній інтеграції, скороченню бідності й економічному розвитку в сільських регіонах» [15]. У Польщі, наприклад, це такі проекти, як «Премії для молодих фермерів», «Премії на започаткування несільськогосподарської діяльності», «Реструктуризація малих господарств», «Модернізація аграрних господарств», «Переробка й маркетинг сільськогосподарської продукції». Названі про-

екти спрямовані на підтримку не виробництва окремих видів продукції, а ефективної діяльності сімейних ферм загалом, їх модернізації, розвитку, створення умов для підвищення доходів. Кожен проєкт визначає вид підтримки (премія, спільне фінансування тощо); визначення отримувача підтримки; витрати, які можуть бути компенсовані за рахунок підтримки; умови надання підтримки; критерії відбору отримувачів; квоти й ставки підтримки [8]. Аналогічні заходи підтримки сімейних ферм можна застосовувати в Україні, зокрема допомогу на модернізацію малих господарств; премії молодим фермерам; розвиток ринкової інфраструктури для малих господарств. Заходи державної підтримки сімейного фермерства будуть більш результативними, якщо реалізовувати їх одночасно з іншими економічними, соціальними та інституційними заходами, такими як забезпечення доступу до земельних ресурсів, спрощення оподаткування, реалізація пільгової системи соціального страхування членів сімейних фермерських господарств. Доцільно застосувати преференційний підхід до страхування власників та членів сімейних фермерських господарств. Окремі пропозиції викладено в Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 10 липня 2018 року № 2497-VIII. Їх доцільно було б конкретизувати з урахуванням величини (економічного розміру) господарств та терміну дії пільг. Так, для малих господарств вони мали би перевищувати десятирічний термін чи навіть бути постійними. Важливо зазначити, що в умовах, коли Пенсійний фонд України ще певний час залишатиметься дотаційним, запровадження пільгової системи соціального страхування членів сімейних фермерських господарств не потребуватиме додаткових бюджетних витрат: потрібні для цього кошти можуть перераховуватися Пенсійному фонду в межах загальної суми покриття його дефіциту прямо чи опосередковано як одна з форм підтримки аграрного сектору.

Наступним стратегічним напрямом гарантування продовольчої безпеки у контексті ЦСП № 2 є розвиток державної підтримки аграрних підприємств.

В умовах посилення глобалізації та значного природо-ресурсного потенціалу України стратегічним пріоритетом забезпечення продовольчої безпеки має бути державна аграрна політика, орієнтована на взаємодію з розвиненими країнами, зокрема країнами ЄС, у сфері реалізації міждержавних стандартів. Необхідні подальша модернізація та реформування управління аграрним сектором України на основі успішного європейського досвіду та міждержавної координації у рамках загальноєвропейських стандартів [9]. Євроінтегра-

ція в аграрній сфері є також необхідною умовою набуття повноправного членства України в ЄС.

Провідні позиції європейського аграрного сектору зумовлені Спільною аграрною політикою, що ґрунтується на системі субсидій фермерам країн ЄС, загальноєвропейських програмах регулювання розвитку аграрних галузей, гарантуванні виробництва достатньої кількості продовольства й забезпеченні високого рівня життя населення, зайнятого у сільському господарстві [16].

Для гарантування продовольчої незалежності в умовах розвитку зовнішньої торгівлі та послаблення торгових бар'єрів у продовольчій сфері необхідний гармонійний розвиток галузей аграрного сектору. Важливими стратегічними завданнями мають стати стимулювання інновацій у сільськогосподарському виробництві та ефективність використання сільськогосподарських угідь [4]. Поступове зниження іноземної продовольчої продукції на внутрішньому ринку дасть змогу перейти вітчизняному аграрному сектору на інтенсивний тип розвитку та новий технологічний рівень, тому стратегія продовольчої безпеки повинна включати заходи та механізми для розвитку відсталих галузей сільського господарства та підвищення їх конкурентоспроможності на українському та світових ринках.

Основними проблемами продовольчої незалежності держави, які потрібно включити в стратегію продовольчої безпеки, слід вважати такі:

- відсутність комплексної цільової державної підтримки товаровиробників, тому виробництво окремих продовольчих товарів всередині країни є неефективним;
- недостатня інформованість товаровиробників про заходи державної підтримки, а також складність механізмів її отримання;
- проблеми у кредитуванні товаровиробників та високі ризики аграрного виробництва;
- низький рівень державного цінового регулювання аграрного ринку.

Стратегія продовольчої безпеки повинна передбачати комплекс заходів зі стимулювання розвитку низки галузей сільського господарства та харчової промисловості для забезпечення їх конкурентоспроможності. Державна фінансова підтримка необхідна з причин регулювання розвитку аграрного сектору та подолання цінових, структурних диспропорцій у аграрному секторі, а також посилення інтеграції українського сільського господарства в міжнародний ринок [14].

Система державного фінансування для забезпечення продовольчої незалежності до вступу держави в СОТ передбачала компенсацію виплат відсоткових ставок по кредитах сільськогосподарським товаровиробникам, а також пряму підтримку виробництва молока та молочної продукції. Ліквідація митного захисту і підтримки деяких видів

сільськогосподарської продукції після приєднання країни до СОТ привела до виникнення кризових явищ, наприклад, у тваринництві [16].

Вирішення наявних проблем потребує цільового використання кредитів не на виробництво окремих видів продовольства, а на підтримку товаровиробників. Доцільно спрямовувати кредитні кошти на фінансування розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку, екологічних заходів, наукових досліджень, що підвищить ефективність та якість аграрного виробництва.

Для підтримки аграрного сектору варто запровадити механізм субсидування придбання сільськогосподарської техніки відповідно до вимог СОТ і надання субсидій виробникам техніки всередині країни.

Для стратегічного розвитку сільських територій необхідним є врахування специфіки регіонів та розроблення програм продовольчої безпеки регіонів [7]. Важливими є соціальна підтримка населення регіонів, правовий захист фермерів тощо.

Забезпечення продовольчої безпеки потребує непрямих інструментів та механізмів фінансової підтримки аграрного сектору, зокрема державного регулювання ціноутворення шляхом установа мінімальних гарантованих цін на рівні нижньої межі коливань середніх ринкових цін, державних товарних інтервенцій на ринку продовольчих товарів [6]. Цей механізм підвищить захист товаровиробників від монополістів, а також від слабо прогнозованих коливань на агропродовольчих ринках.

Для вдосконалення механізму ціноутворення необхідна ефективна система зовнішньоекономічного регулювання в аграрному секторі, спрямована на захист вітчизняних товаровиробників від недобросовісної та надмірної конкуренції з боку іноземних постачальників та сприяння наповненню вітчизняного ринку, а також на підтримку експортерів та захист споживачів від недоброякісної продукції [11]. Формування механізму економічних відносин між товаровиробниками та продавцями має враховувати реальний внесок усіх учасників процесу забезпечення продовольчої безпеки. Формування ціни на основі ринкових механізмів та одночасно механізмів державного управління повинно сприяти раціональному розподілу ресурсів між галузями аграрного виробництва [16]. Споживчі ціни на аграрну продукцію та продовольчі товари повинні бути соціально орієнтованими.

Гарантування продовольчої безпеки держави в умовах посилення імпорту потребує вжиття таких заходів. Для забезпечення національних інтересів України на міжнародному аграрному ринку та продовольчої незалежності необхідно створити оптимальну структуру експортно-імпортних операцій. Для цього в рамках стратегії продовольчої безпеки та її реалізації і моніторингу необхідно проводити неперервний моніторинг динаміки й структури

імпорту; відстежувати та аналізувати стратегічно важливі експортно орієнтовані товари та встановлювати індикативні показники обмеження їх імпорту; розробити національну стратегію продовольчої незалежності як складову частину стратегії продовольчої безпеки держави.

Для вжиття визначених стратегічних заходів необхідно вдосконалити нормативно-правову базу у сфері регулювання агропродовольчого ринку; визначити у законодавчих актах напрями регулювання ринку, які забезпечують якість вітчизняної продукції, безпеку харчування та охорону навколишнього середовища; визначити механізми субсидування та дотування товаровиробників на основі внутрішньої конкуренції для стимулювання ними впровадження технологічних інновацій, підвищення якості продукції. Все це необхідно реалізовувати шляхом формування єдиної стратегії продовольчої безпеки та комплексу державних цільових програм на основі досвіду ЄС та вітчизняних агроекологічних умов розвитку.

Висновки з проведеного дослідження. Обґрунтовано концептуальні засади стратегічного забезпечення продовольчої безпеки в системі реалізації Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року на основі комплексу заходів із гарантування економічної доступності для продовольства населення, обґрунтування програм фінансової допомоги та забезпечення соціальними гарантіями й адресною продовольчою допомогою найменш захищених груп населення, створення системи соціальних стандартів та їх підтримання, гарантування стабільної зайнятості населення, зокрема на селі, що дає змогу підвищити соціально-економічний розвиток країни та рівень життя населення. Стратегічними пріоритетами визначено збереження села й розвиток аграрної сфери в контексті підвищення рівня та якості життя, створення робочих місць, екологізації агропромислового виробництва, контролю якості продуктів харчування, модернізацію виробничої інфраструктури, розвиток системи державної підтримки сімейних фермерських господарств шляхом надання їм податкових пільг, стимулювання продовольчої незалежності на рівні регіонів та об'єднаних територіальних громад.

Визначено, що успішна євроінтеграція українського аграрного сектору має базуватись на впровадженні загальноєвропейських стандартів якості і безпечності сільськогосподарської продукції і продовольства, вжитті заходів підтримки виробників. Раціонально впроваджувати прозорі механізми контролю виробництва, що важливо з точки зору європейського споживача, оскільки ЄС є потенційним ринком збуту агропродовольчої продукції. Гарантування продовольчої безпеки в умовах продовольчої незалежності та самозабезпеченості потребує насичення українського ринку

високоякісною продукцією власного виробництва за оптимальними цінами та розвитку експорту надлишкової продукції. Для цього слід розробити стратегію продовольчої безпеки на засадах ефективного державного управління.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> (дата звернення: 25.09.2021).
2. OECD FAO Agricultural Outlook 2019 2028. 2019. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/agr_outlook-2019-en.pdf?expires=1632751296&id=id&accname=guest&checksum=7EE3A7D41B289A5D4466272695E93DB9 (дата звернення: 25.09.2021)
3. Гойчук О.І. Критерії продовольчої безпеки. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2004. № 1. С. 42–44.
4. Жаліло Я.А. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України : аналітична доповідь. Київ : НІСД, 2011. 104 с.
5. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.09.2021).
6. Малигіна В.Д. Методологія забезпечення продовольчої безпеки країни : монографія. Донецьк : НОУЛІДЖ, 2011. 471 с.
7. Тринько Р.І. та ін. Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 303 с.
8. Mostova A.D. The European Experience of State Regulation of Food Security. *Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities*. Kielce : Publishing House "Baltija Publishing", 2019. P. 94–107.
9. Candel J.L., Breeman G.E., Stiller S.J., Termeer J.A.M. Disentangling the consensus frame of food security: The case of the EU Common Agricultural Policy reform debate. *Food Policy*. 2014. No. 44. P. 47–58.
10. Keane M., O'Connor D. Agricultural Policy Schemes: European Union's Common Agricultural Policy. *Reference Module in Food Science*. Oxford : Elsevier, 2016. P. 1–6.
11. Prosekov A.Y., Ivanova S.A. Food security: The challenge of the present. *Geoforum*. 2018. Vol. 91. P. 73–77.
12. Stephens E.C., Jones A.D., Parsons D. Agricultural systems research and global food security in the 21st century: An overview and roadmap for future opportunities. *Agricultural Systems*. 2018. Vol. 163. P. 1–6.
13. Гмиря В.П. Державна підтримка фінансування аграрного виробництва України. *Фінансовий проєкт*. 2016. № 3 (23). С. 101–106.
14. Quiroga S., Suárez C., Fernández-Haddad Z., Philippidis G. Levelling the playing field for European Union agriculture: Does the Common Agricultural Policy impact homogeneously on farm productivity and efficiency? *Land Use Policy*. 2017. Vol. 68. P. 179–188.
15. Kiryluk-Dryjska E., Baer-Nawrocka A. Reforms of the Common Agricultural Policy of the EU: Expected

results and their social acceptance. *Journal of Policy Modeling*. 2019. Vol. 41. Issue 4. P. 607–622.

16. Price developments in the EU. DG Agriculture and Rural Development, Unit Farm Economics. European Commission, Eurostat. 2018. URL: <https://ec.europa.eu/agriculture> (дата звернення: 25.09.2021).
17. Bureau J.-C., Swinnen J. EU policies and global food security. *Global Food Security*. 2018. No. 16. P. 106–115.
18. Україна стала другим у світі експортером зерна. *Укрінформ*. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3176429-ukraina-stala-drugim-u-sviti-eksporterom-zerna.html> (accessed 25 September 2021).
19. Держпідтримка фермерів – 2020: напрямки та перелік документів для отримання. *Agropolit*. 2020. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/759-derjpidtrimka-fermeriv-2020-napryamki-ta-perelik-dokumentiv-dlya-otrimannya> (дата звернення: 25.09.2021).

REFERENCES:

1. Natsionalna dopovid "Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina" [National Report "Sustainable development goals: Ukraine"]. Available at: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> (accessed 25 September 2021).
2. OECD FAO Agricultural Outlook 2019 2028. 2019. Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/agr_outlook-2019-en.pdf?expires=1632751296&id=id&accname=guest&checksum=7EE3A7D41B289A5D4466272695E93DB9 (accessed 25 September 2021).
3. Hojchuk O.I. (2004) Kryterii prodovolchoi bezpeky [Criteria for food security], *Visnyk Poltav's'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 1, pp. 42–44. (in Ukrainian)
4. Zhalilo Ya.A. (2011) *Rozvytok ahrarnoho vyrobnytstva iak peredumova zabezpechennia prodovol'choi bezpeky Ukrainy* [Development of agrarian production as a prerequisite for ensuring food security of Ukraine], NISD, Kyiv, Ukraine. (in Ukrainian)
5. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 25 September 2021).
6. Malyhina V.D. (2011) *Metodolohiia zabezpechennia prodovol'choi bezpeky krainy* [Methodology of ensuring food safety of the country], NOULIDZh, Donetsk, Ukraine. (in Ukrainian)
7. Tryn'ko R.I. (2011) *Prodovol'cha bezpeka krainy: stan ta perspektyvy zmitsnennia* [Food safety of the country: the state and prospects of strengthening], LvDUVS, Lviv, Ukraine. (in Ukrainian)
8. Mostova A.D. (2019) The European Experience of State Regulation of Food Security. *Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities*. Kielce: Publishing House "Baltija Publishing", p. 94–107.
9. Candel J.L., Breeman G.E., Stiller S.J., Termeer J.A.M. (2014) Disentangling the consensus frame of food security: The case of the EU Common Agricultural Policy reform debate. *Food Policy*, no. 44, pp. 47–58.
10. Keane M., O'Connor D. (2016) Agricultural Policy Schemes: European Union's Common Agricultural Policy. *Reference Module in Food Science*. Oxford: Elsevier, pp. 1–6.

11. Prosekov A.Y., Ivanova S.A. (2018) Food security: The challenge of the present. *Geoforum*, vol. 91, pp. 73–77.
12. Stephens E.C., Jones A.D., Parsons D. (2018) Agricultural systems research and global food security in the 21st century: An overview and roadmap for future opportunities. *Agricultural Systems*, vol. 163, pp. 1–6.
13. Hmyria V.P. (2016) Derzhavna pidtrymka finansuvannia ahrarnoho vyrobnytstva Ukrainy [State support of financing of agrarian production of Ukraine]. *Financial space*, no. 3 (23), pp. 101–106.
14. Quiroga S., Suárez C., Fernández-Haddad Z., Philippidis G. (2017) Levelling the playing field for European Union agriculture: Does the Common Agricultural Policy impact homogeneously on farm productivity and efficiency? *Land Use Policy*, vol. 68, pp. 179–188.
15. Kyrlyuk-Dryjska E., Baer-Nawrocka A. (2019) Reforms of the Common Agricultural Policy of the EU: Expected results and their social acceptance. *Journal of Policy Modeling*, vol. 41. Issue 4, pp. 607–622.
16. Price developments in the EU. DG Agriculture and Rural Development, Unit Farm Economics. European Commission, Eurostat. 2018. Available at: <https://ec.europa.eu/agriculture> (accessed 25 September 2021).
17. Bureau J.-C., Swinnen J. (2018) EU policies and global food security. *Global Food Security*, no. 16, pp. 106–115.
18. Ukraine became the world's second largest grain exporter (2021). *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3176429-ukraina-stala-drugim-u-sviti-eksporterom-zerna.html> (accessed 25 September 2021).
19. State support for farmers 2020: directions and list of documents to obtain (2020). *Agropolit*. Available at: <https://agropolit.com/spetsproekty/759-derjpidtrimka-fermeriv-2020-napryamki-ta-perelik-dokumentiv-dlya-otrimannya> (accessed 25 September 2021).